

TYLOS RETORIKA: VIENAS XIX A. LITERATŪROS MODERNĖJIMO ASPEKTAS

Irena Buckley

Vytauto Didžiojo universitetas, Donelaičio g. 52, LT-3000 Kaunas
El. paštas i.buckley@hmf.vdu.lt

IVADAS

Tylos vaidmenį, jos svarbą ir vertę komunikacijos procese yra savitai aptarę kalbininkai, filosofai, literatūrologai. Pastebimos dvi tendencijos: 1) tyla yra priešinama kalbai, 2) ieškoma tylėjimo ir kalbėjimo vienovės. Šiuolaikinė lingvistika teigia, jog kalbėjimas yra ne tik ištarti žodžiai, bet ir tarpai tarp jų, tyla, kurią galima analizuoti kaip kalbą. Yra keletas akustinio bei pragmatinio pobūdžio tylos apibrėžimų: tyla – tai, kas priešinama triukšmui, kalbėjimui; tyla – tai garsų nebuvimas; nutylama, kai pritrūkstama žinių arba nenorima kažko pasakyti; tylima, kai nesugebama bendrauti, palaikyti ryšių; tyla susijusi su primityvumu, tamsuoliškumu¹.

Filosofinę tylos problemą pagrindė L. Wittgensteinas. Jis svarstė kalbos ir to, kas įvardijama, žodžio ir daikto, santykį. Žmogiškojo pasaulio ribotumą filosofas siejo su kalbos ribotumu. Dažnai kartojama ir įvairiai interpretuojama laki jo „Loginio filosofinio traktato“ frazė: „Apie ką negalima kalbėti, apie tai reikia tylėti“². Dialoginės kalbos ypatumus aptaręs M. Buberis itin akcentavo tylėjimo ir klausymo svarbą. Jis išplėtė dialogo sampratą papildydamas ją „bylojančiu tylėjimu“. Anot jo, kaip karščiausias kalbėjimas vienas kitam dar nėra pokalbis, nes tai gali būti mankšta, vadinama diskusija ar polemika, taip pokalbiui nereikalingi garsai ar net judesiai³. Literatūrologų itin vertinamas gebėjimas išvelgti skaitant tai, kas nutylėta, nesitenkinti žodžio semantika, bet atskleisti tarpų tarp žodžių, frazių prasmę.

Poveikis tyla yra svarbus įvairiems komunikacijos tipams. Tai plati tema, kuri gali būti atskleista daugeliu aspektų. Šio straipsnio tikslas – paanalizuoti, kaip tylos retorika, turinti tradiciją ir aptarta šiuolaikinės retorikos teorijos, yra susijusi su literatūros modernėjimu XIX amžiuje.

¹ *Silence. Interdisciplinary Perspectives*, edited by A. Jaworsky, Berlin: Mouton de Gruyter, 1997, p. 43.

² A. Šliogeris, *Transcendencijos tyla*. Vilnius: Pradai, 1996, p. 5.

³ M. Buber, *Dialogo principas II*, Vilnius: Katalikų pasaulis, 2001, p. 49.

RETORIAI APIE TYLĄ

Retorika siejama su kalbėjimu, komunikacija, diskursu, kuriam svarbus pasakyto žodžio poveikis, jo galia įtikinti. Logocentrinėje Europos tradicijoje nedaug vietos liko tylėjimo retorikai – norma laikyta kalbėjimas, komunikacija. Antikos pasaulyje kalbėjimas suvokiamas kaip dievų dovana. Iškalbą globojo graikų dievas Hermis ir Peita, viena iš Afroditės palydovių, romėnų – Merkurijus. Tylos sfera priklausė deivei Mutai. Moteriškoji dievybė, globojanti tylos zoną, yra neatsitiktinė. Antikos visuomenėje viešas kalbėjimas buvo vyrų prerogatyva. Moterys pamažu buvo nutildomos. Jaunos mergaitės džiaugiasi gyvenimu, pina vainikus, čiauška, gieda, nebylios lieka tik vestelės – tylos mergelės. Ištekėjusios moterys pereina į tylos sferą, sietiną su moters chtoniškumu ir mirties semantika (archetipinė vedybų ir mirties paralelė). Neatsitiktinai Sofoklis teigia, jog moterį puošia tyla.

Antikos retorių traktatuose rašoma apie kalbėjimą, tylai vietos skirta nedaug, tačiau juose suvokiama tylos vertė ir pabrėžiama tylėjimo bei kalbėjimo vienovė. Aristotelis neplėtojo tylos temos, ją galėtume sieti su jo retorikos samprata. Veikale „Retorika“ filosofas teigia, jog kalbėjimas yra geriausias ir garbingiausias būdas apsiginti. Taigi pabrėžiama ne siekis nugalėti, įsitvirtinti, o garbingas dialogas, įtikinimas argumentais. Diskusijose svarbu išgirsti pašnekovą, todėl Aristotelis akcentavo klausymą. Kalbėdamas apie sielą jis aptarė įvairių jausmų funkcijas, jų reikšmę suvokimui, pabrėžė balso, klausymo, girdėjimo svarbą; balsą jis siejo su prasmingu, kažką išreiškiančiu garsu⁴.

Tylos retorikos efektyvumą atskleidė Ciceronas ir Kvintilianas. Garsiose Cicerono kalbose prieš Katiliną senatorių, priimančių sprendimą sąmokslininkui išvykti iš miesto, nuomonė sustiprinama tvirtu valios pareiškimu – jų tylėjimu: „Kas yra, Katilina? Ar nematai, ar nepastebi senatorių tylėjimo? Jie pakenčia, jie tyli. Kodėl tu lauki žodinio nuosprendžio, nors jų valią aiškiai rodo tylėjimas?“⁵ Taigi senatoriai „tylėdami šaukia“. Paskutiniu argumentu tampa visuotinė tyla, išreiškianti bendruomenės požiūrį – ištikimiausi, garbingiausi, šauniausi romėnų piliečiai jau pasakė kalbas ir dabar tyli.

Tradicinė tylos topika gana turtinga. Ją formavo jau antikos retorikai, savitai papildė krikščioniškieji oratoriai, ją naudojo Naujųjų laikų kalbėtojai. Šios „bendrosios vietos“ sietinos su įvairiomis temomis: mirties semantika (Tylos slėnis, amžina tyla, kapų tyla, tyliai kalba mirusieji), religiniu kontekstu (šventa tyla), tikra išmintimi (išminčiaus tyla). Kartais pabrėžiamas tylos intensyvumas (absoliuti tyla), dažnos tradicinės, pasikartojančios poetinės metaforos (tylos sparnai, spengianti tyla). Tradicinei topikai priskirtinos formuluotės „ką dar galima pasakyti“, „negalima pasakyti“, atskleidžiančios kalbėjimo (rašymo) ribotumą ir implikuojančios tylos retoriką.

Tylos topais išreiškiami įvairūs komunikacijos momentai (tylos minutė, prašyčiau tylos, klausyti tylos, tylos pauzė). Komunikacijos procese tyla virsta sunkiai paneigiamu argumentu. Tai – „užsispyrėlio tyla“, į kurią atsimuša dažnai emociškai paveikta loginė argumentacija. Tylėjimo tikslai ir motyvai yra panašūs kaip ir kalbėjimo – įtikinti, paneigti, sugriauti nuomonę. Tylos signalas siunčiamas kaip sutikimas, abejingumas, protestas, abejonė, užmarštis. Aptariama, kur labiausiai tiktų tylos retorika: pradžios pauzė, tyla kulminacinėse vietose, nutylėjimas pabaigose.

⁴ Aristotelis, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mintis, 1990, p. 367.

⁵ M. T. Ciceronas, *Kalbos*, Vilnius: Pradai, 1997, p. 126.

Šiuolaikinė retorikos teorija tylos problemą analizuoja dvejopai. Siauresniu, elokucijos, lygmeniu aptariamos trumpinimo pagrįstos retorinės figūros: elipsė ir nutylėjimas. Analizuojamos kitos dvi trumpinimo figūros – adjunkcija ir asindetonas yra artimos elipsei⁶. Elipsė sumažina komponavimui būtinų žodžių skaičių, bet prasmė išlieka aiški⁷. Ši retorinė figūra ne tik suteikia stiliui lakoniškumo, bet ir padeda reikšti emocijas. Nutylėjimas – tai poveikio tyla rūšis, kada stengiamasi suteikti daugiau reikšmės tam, kas nutylima⁸. Tokio nutylėjimo priežastys yra įvairios: auditorija gali būti skatinama papildyti frazę, mąstyti, nutylėjimu veikiama jos vaizduotė ir emocijos; nutylima dėl atsargumo, kuklumo, dėl užplūdusių pozityvių jausmų – žavėjimosi, džiugesio, meilės arba dėl klasinių, dviprasmiškų ketinimų. Nutylėjimas padeda argumentuoti – nutylimas argumentas tarsi perduodamas priešininkui. Taigi šios retorinės trumpinimo figūros nėra vien stiliaus puošmenos elementai, jos susijusios su kalbančiojo dvasios būseną, komunikacijos tikslais ir argumentacijos procesu.

Platesnis požiūris į tylos problemą komunikacijos grandinėje galėtų būti sietinas su retorinės invencijos lygmeniu, aprėpiančiu kalbėjimo intencijas, tikslus, motyvus. Tačiau šiuolaikinė retorinės figūros samprata leidžia problemą analizuoti elokucijos kontekste. „Bendrosios retorikos“ kūrėjai (belgų grupė) nesitenkina minėtų retorinio trumpinimo figūrų analize. Šiuo atveju kalbama ne tik apie nutylėjimą, „sumažinimą“, bet apie visišką diskurso nebuvimą, t. y. tylą. Kai tyla atsiranda netikėtai pertraukus diskursą, ji vadinama „pertrūkiu“, jeigu ji laikina, siūlomas „stabtelėjimo“ terminas. Tylos atvejais kodas ne pakeičiamas, bet visiškai pašalinamas. Praleistas vietas galima atkurti remiantis kontekstu. Kai kurie „pertrūkiai“ turi reikšmę „ir t. t.“, kiti traktuotini kaip atsisakymas naudoti kalbinį kodą, net labiausiai mįslingą ir nesuprantamą. Tylėjimui atiduodama pirmenybė rodo šio kodo nepakankamumą, pavojingumą ar negalėjimą juo naudotis⁹. Taip plačiai analizuodami tylą tyrėjai skiria įvairius jos tipus. Tyla poezijoje, modernioje teksto ar literatūros teorijoje suprantama kaip kūrėjo nenoras sumaišyti savo balsą su aplinkine kakafonija, kaip pavojus prarasti individualumą ir tenkintis nudėvėtais žodžiais bei frazėmis. Kitas tylos tipas – „nesusipratimo tyla“ – susijęs su spaudos, valstybinių socialinių institucijų tyla. Belgų tyrėjai tokią tylą sieja su litote: geriausias būdas pasakyti mažiau yra visai nieko nesakyti. Tačiau tokiu atveju atsiranda kaltinimai tylai (pvz., intelektualų tyla), kadangi norma visuomenėje laikoma pozicijos turėjimas, skaidrumas¹⁰.

Taigi retorikos teoretikai išplėsdami figūros sampratą tylos problemą analizuoja ne tik kalbinės raiškos, stiliaus prasme, bet ir visuomenės vertybių, etinių normų kontekste.

TYLA – XIX A. LITERATŪROS MODERNĖJIMO ŽENKLAS

Tylėjimas, kaip ir aistringa kalba, taip pat yra būdas išreikšti savo poziciją, tai atskleidė jau

⁶ R. Koženiausienė, *Retorika. Iskalbos stilistika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.

⁷ O. Reboul, *Introduction à la rhétorique*, Paris: Presses Universitaires de France, 1991, p. 132.

⁸ *Ibid.*, p. 235.

⁹ Ж. Дюбуа, *Общая риторика*, Москва: Прогресс, 1986, с. 224.

¹⁰ J. G. Lapacherie, Silence et indicible dans les traités de rhétorique, *Limites du langage: indicible ou silence*, Paris: L'Harmattan, 2002, p. 16.

antikos oratoriai. Modernioje literatūroje, kaip minėjome, tylą gali reikšti pasipriešinimą kalbos agresyvumui, triukšmo chaosui ir niveliacijai. Nutylama, kada nenorima būti bevardžiu balsu, triukšmu komunikacijos sraute. Taigi tylėjimas tampa savotišku protestu, ne bejėgiškumo, o savo stiprumo demonstravimu. Tai modernaus žmogaus, vengiančio būti sraigtelio visuomenės mechanizme, komunikacijos industrijoje, laikysena. Bene geriausiai ją išreiškė XIX a. amerikiečių rašytojas H. Melville'is (1819–1891) apysakoje „Bartleby“. Jo herojus – eilinis klerkas, rytais ateinantis į darbą advokato kontoroje ir tyliai atliekantis savo pareigą – kaip ir kiti kolegos, kopijuojantis tekstus. Tačiau jo padėtis ypatinga: advokatas jį priima į darbą be jokių garantijų, nes trečias asmuo biure beveik nereikalingas. Jis neturi savo kabineto, todėl sėdi kampe prie stalo ir gali girdėti, kas kalbama, bet nebūti matomas. Taigi jam lieka tik žodis, tačiau žodžio jis atsisako. Tai tylus jo protestas ir savotiška apsauga. Įvairiose situacijose (kai jam liepiama perskaityti kolegų kopijas, kai jis siunčiamas į parduotuvę, kai prašoma pereiti į kitą kambarį, kai siūlomos įvairios veiklos) Bartleby kartoja savo formulę „Aš nenorėčiau“ („I would prefer not to“)¹¹. Kaskart išstardamas šią lakonišką formulę jis mažina komunikacijos galimybes ir artėja prie visiškos tylos vienatvėje. G. Deleuze'as savo interpretacijoje prancūziškam vertimui rašo, jog ši magiška formulė nėra nei teigimas, nei neigimas, taip laimima teisė išgyventi, būti, tik būti ir nieko daugiau¹². Bartleby nėra maišininkas, uždegantis oratorius, atvirkščiai, jis renkasi tuštumą, tylos zoną, kurioje galėtų išsaugoti savo autonomiją mechanizuotame pasaulyje, siekiančiame jį paversti automatu, vykdytoju.

Apysakoje yra antikos motyvų, kuriais reiškiamas klasikinės retorinės kultūros pabaiga. Ant advokato stalo stovi alebastrinis Cicerono biustas iš Paryžiaus. Šeimnininkas sako, jog atleisti Bartleby būtų tas pats, kaip išmesti šį biustą. Tylinčio tarsi statula kopijuotojo elgesys, jo formulė paralyžiuoja aplinkinius. Kitoje vietoje Bartleby pavadinamas naujuoju nežinomu vienišu Mariumi, verkiančiu ant Kartaginos griuvėsių. Logocentrinė klasika nuėjusi užmarštin, kalba bejėgė padėti atrasti ryšius tarp žmonių. Bartleby vengia kopijuoti, anot G. Deleuze'o, – dauginti žodžius¹³. Taip jis išreiškia savo išskirtinumą bei protestą, netikėtą amerikietiškos kultūros, kuriai visada buvo svarbi viešoji komunikacija, kontekste.

Kitas moderniosios literatūros santykio su tylą aspektas yra susijęs su kalbos nepakanamumo problema. XIX a. pabaigoje Europos kultūroje vyksta kalbos krizė, arba, pasak G. Steinerio, „sutarties sulaužymas“. „Sutartis“ – tai ryšys tarp „logos“ (bendroji kalbos prasmė) ir „cosmos“ (išorinis pasaulis, realybė). Šis ryšys modernioje epochoje visiškai susilpnėjo, išnyko atsakomybė už žodį, prasidėjo požodinė epocha, žodis „atsistatydino“ atverdama vartus „epiloginei“ erai¹⁴. Pirmoji šio proceso apraiška, anot G. Steinerio, – XIX a. pabaigos prancūzų poezija.

Kuo keičiamas žodis, kai jo nebepakanka? Tylos retorika remiasi seniausia bežodžio komunikavimo priemone – gestu, tobulai atsiskleidžiančiu šokyje. Terpsichoros menas nėra priešinamas žodiniams menams. Atvirkščiai, jis padeda išreikšti tai, ko jau negali padaryti bejėgis literatūros diskursas. Galbūt todėl modernioji poezija tiek dėmesio skiria

¹¹ H. Melville, *Bartleby*, Les îles enchantées. Le campanile, Flammarion: GF – Flammarion, 1989.

¹² G. Deleuze, Postface, H. Melville, *Bartleby*, p. 176.

¹³ G. Deleuze, Postface, p. 177.

¹⁴ G. Steiner, *Tikrosios esatys*, Vilnius: Aidai, 1998.

šokėjo menui: S. Mallarme žavisi baletu, P. Claudelis šokį vadina pakaitine kalba, o šokėją lygina su oratoriumi, P. Valery kalba apie „idėjų šokį“, „bendrąją gyvų būtybių veiksmo poeziją“. Anot T. Gautier ir P. Claudelio, šokis išreiškia „tikriausią tylos esmę“¹⁵.

Žodžio pretenzijos išreikšti daiktų esmes keičiamos muzikos teikiamomis galimybėmis. Skambantis žodis jau nebeprisiriša prie savo reikšmės, jis virsta muzika, kuri išgirstama tyloje. Prasmės yra nujaučiamos, atspėjamos asociacijų, klausos, dvasinio susitelkimo dėka. Skambančioje poezijoje nutrinamos prieštaros tarp kalbos, muzikos ir tylos. M. Haar savo įvade F. Nietzshe's poezijos rinkiniui primena, jog tyliausi žodžiai sukelia audrą, o pasaulį valdo mintys, ateinančios balandžio žingsniu. Anot prancūzų filosofo, „tylūs žodžiai“ nėra tik šnabždesiai, bet ir tyla arba muzika, kuri leidžia atspėti žodžius¹⁶.

Taigi „kalbos krizę“ literatūra bando įveikti pasitelkdama nežodines poetinio komunikavimo priemones. Tai, ko negalima išreikšti žodžiu, bandoma atskleisti įprasminta tylos retorika – gestu arba skambančio, dainuojančio žodžio ritmu, reikalaujančiu tylaus įsiklausymo.

TYLA IR KALBĖJIMAS XIX A. LIETUVIŲ POEZIJOJE

Interaktyvioje XIX a. lietuvių poezijoje nedaug tylos oazių. Jos kūrėjai bendrauja su savuoju adresatu, reiškia visuomenei svarbias idėjas, pasikliauja pasakyto žodžio galia. Šioje poezijoje dažnai kreipiamasi į skaitytoją, mokoma, patariama, įspėjama. Amžiaus pradžios poetas A. Strazdas nuolatos bendrauja gyvu žodžiu: „leidžiu balsą“, „reiškiu, giedu, linksminu“, „apsakysiu“, „klausyk, miels artojai“; dažnos invokacijos, pokalbio retorika (D. Poškos poema „Mužikas Žemaičių ir Lietuvos“). Aktyviają komunikaciją lemia pasirinktas žanras: amžiaus pradžioje kuriamos „triukšmingos“ odės (S. Stanevičius, A. Mickevičius), literatūriniai laišakai (D. Poška, A. Klementas, S. Valiūnas), pasakėčiose atsiranda dialogų (S. Stanevičius). Tokiam literatūriniam bendravimui nebūdinga atidi dialoginė tyla, įsiklausymo poreikis. Adresantas čia yra autoritetingas pranešimo siuntėjas, reiškias savo aktyvią visuomeninę, etinę poziciją.

XIX a. pabaigoje lietuvių literatūroje dar nerandame „bartlebiško“ požiūrio į komunikaciją, individualaus santykio su pasauliu. Tyla nereflektuojama kaip modernus žmogaus vienatvės ar dvasinės tuštumos ženklas. Ji nėra ir protestas prieš „žodžio barbarybę“ ar akivaizdus kalbos nepakankamumo įrodymas. Atvirkščiai, teigiama maginė žodžio galia prikelti miegančius amžius, sugrąžinti praeitį, bendrauti su protėviais (A. Vištelis, J. Miliauskas-Miglovara, Maironis). Šio laikotarpio retorinėje poezijoje nereiškiamas moderni laikysena – supratimas, kad žmogaus esmė yra vienatvė. Klasikinėje Maironio lyrikoje nuolatos pabrėžiama, jog vienatvė slegia, jog liūdna ir sunku „keliauti gyvenimo taku be draugo“¹⁷, ilgimasi žmogiško artumo ir nuoširdžios komunikacijos. Tačiau tylos retorika nėra svetima XIX a. pabaigos lietuvių poezijai.

XIX a. lietuvių poezijoje aptinkamos tradicinės formulės, išreiškiančios kalbėjimo/rašymo ribotumą ir implikuojančios tylos retoriką. Tokių formulių yra dvejų elegišku XIX a. poetų – A. Vienažindžio ir P. Vaičiūčio – eilėraščiuose. Jomis reiškiamas džiugi

¹⁵ H. Laplace-Claverie, *L'indicible et le dansable: l'art de la dance ou l'eloquence du silence, Limites du langage: indicible ou silence*, p. 167–169.

¹⁶ P. Brunel, *Mythopoétique des genres*, Paris: Presses Universitaires de France, 2003, p. 124.

¹⁷ Maironis. *Raštai*, Vilnius: Vaga, 1987, t. 1, p. 180.

būsena („Oi, laimingas, kaip laimingas! – / Kas gal apsaityti?“¹⁸) ir sielvartas dėl paliktos Tėvynės („To neišreikš nė vienas raštas, / Tą pasakys vieni jausmai...“¹⁹). Poetai neplėtoja kalbos bejėgiškumo temos, jie nenori nutilti; taikliai parinktu tradiciniu topu nusakomas išgyvenimo stiprumas.

Tylos motyvai lietuvių poezijoje susiję su romantinėmis tendencijomis. Šalia poreikio įvardyti, apsaityti realybę, išreikšti žodžiu jos pavidalus labiau susitelkiama ties dvasiniu individo pasauliu, atsiskleidžiančiu ne tiesioginio kontakto, bet subtilaus pajautimo forma. Nutylėjimas padeda atskleisti lyrinį išgyvenimą ir poetinės būsenos dramatiškumą.

Tylos retorika atsiranda įvardijus tylą. Tai išreiškiama trumpomis frazėmis: kaip tylu, kokia tylą, taip tylu ir pan. Tačiau išreikštoji tylą, anot T. Sodeikos, yra tylos netektis²⁰. Galbūt todėl skubama kažką greičiau išgirsti. Dažnai tai subtilūs garsai, dar labiau paryškinantys tylą ir darantys ją reikšmingą. Tylai gimti reikalinga tam tikra aplinka, kaip antai A. Baranausko vidurnaktis, Maironio vakaras ir naktis.

Taigi tylą siejama su „tykumu“, ramybe gamtoje. Ji nėra komunikacijos pertrūkis, tai lyrinio vyksmo prielaida arba subtilus nutylėjimas, išreiškiantis emocinę būseną. Ši trumpa pauzė leidžia XIX a. poetui nutolti nuo daiktų pasaulio ir tyloje išsiklausyti į subtilius gamtos garsus, nuraminti dvasią ir išgyventi religinį jausmą. Džiugi būties akimirka pajutus pasaulio harmoniją, vidurnakčio tyloje nuraminus širdį atsiranda A. Baranausko „Anykščių šilvelyje“. Tyla sąlygoja dvasinį susitelkimą ir atvirumą transcendencijai. Religinė retorika pateikia nemažai atvejų, kada diskursu negalima išreikšti didžiųjų dalykų – Dievo, transcendencijos slėpinių. Ši retorika tylą susieja su dvasinio tobulejimo, maldos semantika. Tyloje skleidžiasi religinis dvasingumas, pripildantis ramybės, džiugesio ir padedantis malda bendrauti su dangumi. Tai plati tylos retorikos samprata.

Aktyvią komunikaciją XIX a. poezijoje kartais lydi subtilūs vaitojimai ir atodūsiai. Emigracijos, kelionės motyvų eilėraščiuose jie reiškia liūdesį, Tėvynės ilgėsį. Šie jausmai gimsta nurimus gamtai, tyloje (K. J. Zabičio-Nezabitauskio „Vaitojimas lenko, nustojusio tėviškės“). Įvardyta tylą A. Mickevičiaus „Krymo sonetuose“ padeda ne tik išgirsti švelniausius garsus, bet ir pajusti klajūno nuotaikas, jo dramatinę būseną suvokus savo vienišumą:

*Palaukim! Kaip tylu... Girdėt, kaip gervės traukia.
Nė sakalo akis jų ten neįžiūrėtų.
Girdžiu, kaip žiogas smilgoj supasi iš lėto,*

*Kaip krūtine slidžia žaltys per žolę braukia.
[siklausau tyloj... Išgirst ausis galėtų
Balsus iš Lietuvos. Vąžiukim, nieks nešaukia.²¹*

Akermano stepės
(iš lenkų k. vertė V. Mykolaitis-Putinas)

¹⁸ A. Vienažindys, *Kaipgi gražus gražus*, Vilnius: Vaga, 1978, p. 39.

¹⁹ P. Vaičiaitis, *Lėkite, dainos*, Vilnius: Vaga, 1975, p. 44.

²⁰ T. Sodeika, Žodis ir tylą – poeto kalbėjimas, *Darbai ir dienos*, 2000, Nr. 22, p. 59.

²¹ A. Mickevičius, *Eilėraščiai. Poemos*, Vilnius: Vaga, 1987, p. 61.

Nutylėjimas eilutės viduryje atskiria du pojūčius – klausyti ir girdėti tyloje. Tylos pauzė, pakartota du kartus, nutraukiama įvardijus tai, kas tarsi girdima, ir tai, kas norima išgirsti. Neišsipildęs lūkestis kuria dramatinę įtampą.

XIX a. lietuvių poezijoje reiškiamos emigranto ir keliautojo būsenos atsidūrus svetimoje erdvėje yra panašios. Kelionių diskurso tyrėjai teigia, jog kelionių užrašams būdinga tiesa ir nuoširdumas. Patirtis yra tapusi esmine šio žanro „bendraja vieta“. Tyla atsiranda dėl sąmoningų nutylėjimų, topo „reikia pačiam pamatyti“²². Tačiau XIX a. lietuvių poezijoje klajokliškas gyvenimas nėra poetinė siekiamybė. Kelionė ne tik teikia stiprių išpūdžių, bet ir gimdo nerimą, menkumo, vienišumo jausmą. Net gražiausi svečių šalių vaizdai nenumaldo savojo krašto ilgesio, užplūdusio tyloje nurimusią sielą. XIX a. „kelionių“ eilėraščiuose randame įprastą nakties ir tylos topiką, turinčią išplėtotą tradiciją mitopoetiniame diskurse. Maironio keleivio „tylos“ poezijoje retai suteikiamas harmonijos, dvasinės pilnatvės pojūtis (aprašomojo pobūdžio „išpūdžių“ eilėraščio „Ant Neapolio užtakos“ pabaiga), dažniausiai nepajėgiama nuraminti ilgesio jausmo ir poetinės vaizduotės, prieblandoje piešiančios kitus pavidalus. Prieblanda, vakaras dar nereiškia visiškos tylos, todėl eilėraštyje vyrauja vizualūs, o ne akustiniai pojūčiai – išvystami numylėtos tėvų šalies vaizdai. Saulei nusileidus, nutilus dangui ir žemei išsiklausoma į garsų pasaulį – Liucernos varpus („Vakaras: ant ežero Keturių kantonų“), gondolierių Santą Liučiją („Ant Neapolio užtakos“), pučiamo „vamzdžio“ aidą („Rigi Kulm“).

Įvardijus tylą eilutės viduryje atsiranda pauzė. Ji nėra ilga, nes tokiais atvejais gimsta pagunda prikelti tai, kas mums svarbu, ir „prieš mūsų valią mummyse ima busti žodis“²³. Tas žodis išreiškia priešpriešą – įvardijus tylą, skubama pasakyti tai, kas girdima (kaip A. Mickevičiaus sonete), arba kuriama antitezė: „Tyli žemė, dangus. Tik žvaigždžių spinduliai / Dreba, mirga iš aukšto bailiai“; „Kaip čia tylu, gražu!... Vien keleivio širdis / Nenurimusi veržias toli!“²⁴

Maironio „vakaro“ eilėraščiuose tyla tampa sąlyga skleisti subtiliems jausmams. Galėtume manyti, jog tokio subtilumo jis mokėsi iš mėgstamo prancūzų poeto A. de Musset, kurį labai palankiai vertino savo „Trumpoje visuotinės literatūros istorijoje“ ir kurio sonetą išvertė į lietuvių kalbą. Ypač akivaizdi paralelė tarp A. de Musset eilėraščių ciklo „Naktys“ ir Maironio „Vasaros naktų“ bei „Ant Drūkšės ežero“. Prancūzų romantikas nakties tyloje kalbasi su Mūza, ieško įkvepiančios meilės. Maironio eilėraštyje vasaros nakties tyla reiškia tik gamtos ramybę (naudojama poetui būdinga miegančios žemės ir mirkčiojančių žvaigždžių antitezė), žmogaus sieloje viešpatauja nerimas ir ilgesys. Vakaro tyla, priešprieša triukšmui, tampa idiliškos poetiškos būsenos priežastimi. Intymioje aplinkoje, laivelyje, ežere, apsuptame kalnų, iš kurių tik jazminų žiedai dvelkia, vyksta tylus dialogas, kuriam svarbiau gestas („Man ranką padavei jautriai“²⁵), gebėjimas klausyti ir suprasti nei kalbėjimas. Toks tylus buvimas dviese stiprina išgyvenimo dramatiškumą.

Taigi XIX a. lietuvių poetų kūryboje tylos retorika susijusi su gamtos poetizacija, patriotiniais Tėvynės ilgesio jausmais, subtiliu išsiklausymu į save. Tylos sąsajos su egzistencinės vienatvės samprata atsiras vėliau. Tada bus akcentuojama gyvenimo triukšmo menkystė, paneigiama žodinės komunikacijos galimybė, žodžio semantikos svarba. Savotiška tokio požiūrio emblema taps A. Tiutčevo „Silentium“.

²² Ph. Antoine, *Silences du voyageur, Limites du langage: indicible ou silence*, p. 307.

²³ T. Sodeika, *Žodis ir tyla – poeto kalbėjimas*, p. 60.

²⁴ Maironis, *Raštai*, t. 1, p. 184, 182.

²⁵ *Ibid.*, p. 180.

IŠVADOS

Retorikos teoretikai savitai traktuoja lingvistinę ir filosofinę tylos problemą. Retorinės nutylėjimo, elipsės figūros išplečiamos iki „tylos“, t. y. diskurso nebuvimo, figūros. Tokia „naujosios retorikos“ nuostata leidžia analizuoti tylos reikšmę komunikacijai, ieškoti paslėptų, nutylėtų prasmų.

Moderniojoje literatūroje nutilti, kai aplink tiek triukšmo, yra siekiamybė, ženklinanti dvasinės autonomijos poreikį. Tokia tyla turi savo retorinę paskirtį – komunikacijos pozūriū ji virsta atsiribojimo, laukimo, protesto ženklu.

XIX a. lietuvių poezijoje aptinkama tradicinė tylos topika reiškiamą įprastomis formulėmis ir tylos bei nakties (vakaro) paralele. Retorinė nutylėjimo figūra padeda atskleisti subtilius jausmus arba dramatinę poetinę būseną. Tyla dar nereflektuojama filosofiniame, egzistenciniame kontekste. Dar neieškoma būdingų žodžio pakaitalų šokyje ir muzikoje. Tokia tylos traktuotė galėtų būti vienu vėlyvojo poezijos modernėjimo ženklu.

Gauta 2006 11 03

Parengta 2006 11 20

Irena Buckley

RHETORIC OF SILENCE: ONE ASPECT OF MODERNIZATION OF THE 19TH CENTURY LITERATURE

Summary

Rhetoric theorists have much to offer and gain from study of the philosophical and linguistic aspects of silence. Rhetorical silence, ellipsis culminating in silence, can be equated with the absence of discourse. The methods of New Rhetoric enable one to analyze the significance of silence in communication, finding hidden, silenced meanings.

In modern literature whose context is a noise-filled environment, remaining silent represents a means to fulfil the requirements of spiritual autonomy. Such silence has its own rhetorical specificity: in terms of communication, it expresses closure, anticipation, and gestures of protest.

In nineteenth-century Lithuanian poetry, the traditional topic of silence is translated by commonplace formulas centering on parallels with night and evening stillness. The rhetorical figure of silence helps to express subtle feelings or to dramatize poetic statements. Silence had not yet been developed in the general context of philosophy or in that, more specific, of existentialism. Modes of expressing silence that exist in dance or music remain unavailable to the verbal medium. The discourse of silence appears to be one of the distinctive features of late modern poetry.